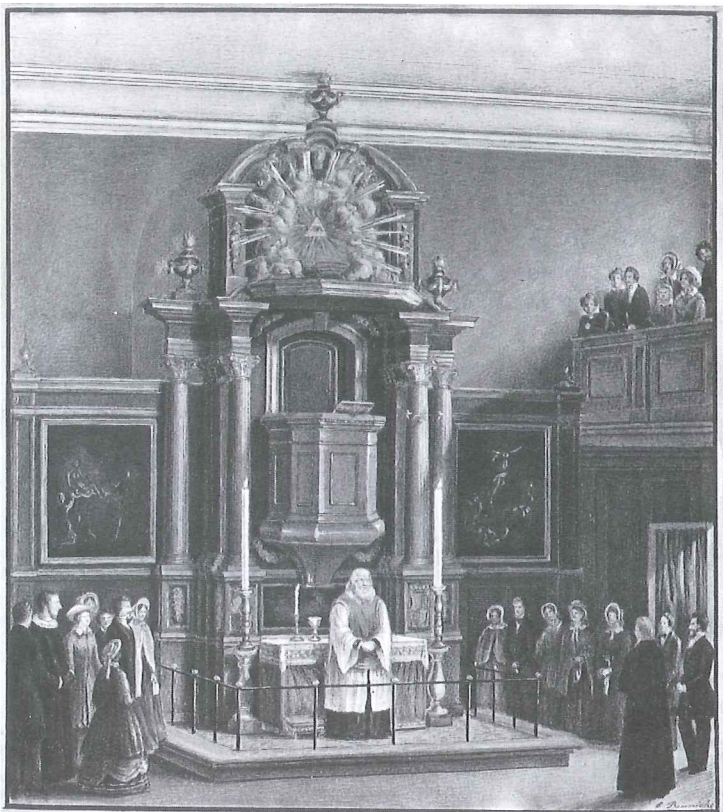

AT BYGGE EN KIRKE

Af Johannes Exner, arkitekt MAA

Grundtvig foran alteret i Vartov Kirke.

■ Grundtvig before the altar in Vartov Church.

Det er for skabelsen af al arkitektur væsentligt at finde stedets og opgavens bindinger, hvori også indgår den historiske dimension, som bygningen som type er del af. For kultbygninger og kirkens huse ligger en årtusind lang historisk udvikling og akkumulation, som man ikke kan se bort fra, når man skal bygge en ny kirke.

I Danmark sætter reformationen et afgørende skel i kirkebyggeriet. Man kan, måske lidt for hurtigt og provokatorisk, slå fast, at den hedenske polære kejserkultbygning med indgang i den ene ende, en lang midtergang og tilbudsobjekt i den anden ende, den katolske kirketype, ikke dækker den Evangelisk-Lutherske tanke, og som form er uegnet for denne kirkelige retnings åndelige indhold. Det var kejserkultbygningen, der stod fadder til det enorme antal danske middelalderkirker, der blev opført i 11-1300-tallet, kejserkultbygningen, der var medvirkende til at underbygge det vældige katolske præstehierarkis autoritet, og som kulminerende i senmiddelalderens gotik.

Paradoksalt nok er en af de mest kendte danske kirker fra nyere tid, Grundtvigskirken (1921-40), en sådan ikke-protestantisk kirke, og den store danske reformator og kirkelige fornyer Grundtvig ville næppe have accepteret denne kirke; for hvor er mennesket og menneskenes fællesskab? Og hvordan samles man demokratisk om det talte ord i dette rum?

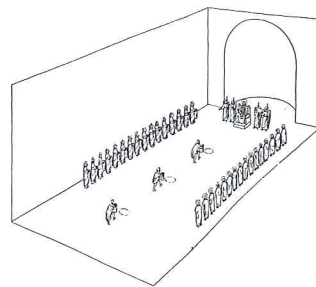
Paradoksalt nok prædikede Grundtvig selv i arkitekten Nikolai Eigtveds auditoriekirke: Christianskirken på Christianshavn. Og i virkelig-

heden er Christianskirken, trods sit teater, langt nærmere ved Grundtvigs tanke, end den kirke, som er tilegnet ham.

Disse to kirker, Grundtvigskirken og Christianskirken kan opfattes som ekstremer af to forskellige, ja i bund og grund, diametralt modsatte protestantiske kirkerum.

Tilsammen udtrykker disse kirkers yderpunkter den bredde, spændvidde og pluralisme, som den danske Evangelisk-Lutherske Folkekirke også i dag afspejler. Yderpunkter i holdninger, som i deres forskellighed fremprovokerer overvejelser eller betæneligheder ved rigtigheden i det, man er ved at skabe.

Spørgsmålet om kirkens holdbarhed efter blot få ge-

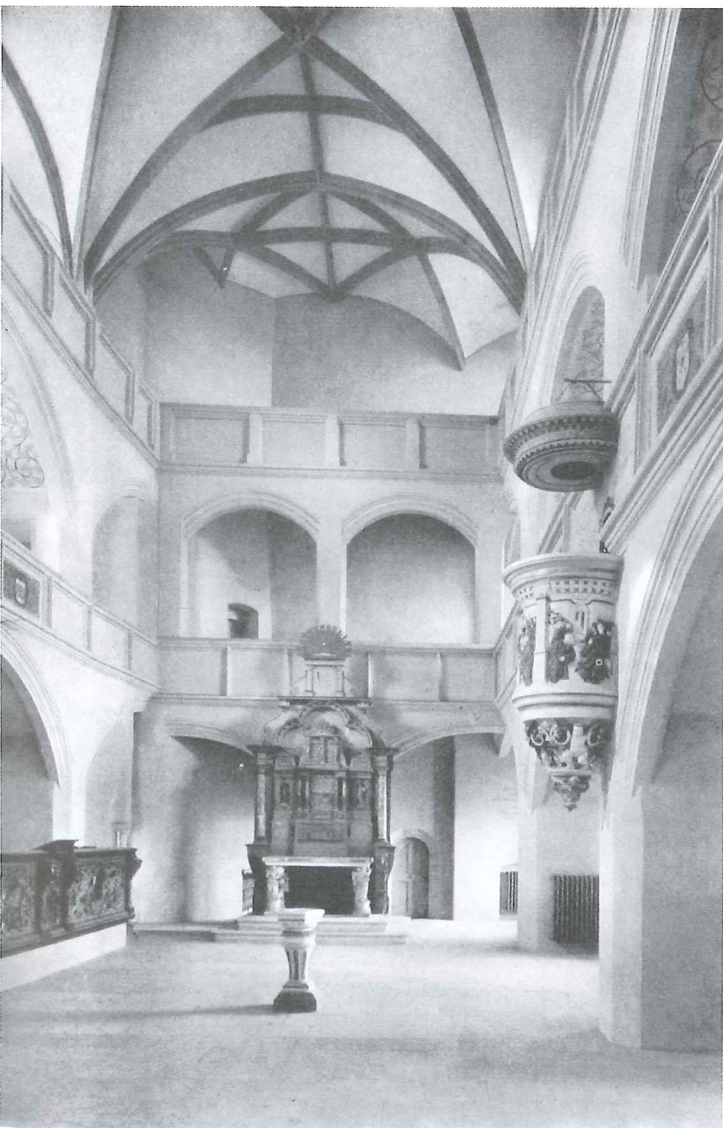

Ejnar Dyggves forslag til fortolkning af vægmosaikerne i S. Apollinare Duovo i Ravenna.

■ Ejnar Dyggves proposal to the interpretation of the wall mosaics at Saint Apollinare Nuovo in Ravenna.

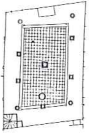
nerationer, og en stillingtagen til, hvilke elementer i den holdningsmæssigt rummelige folkekirke, der skal fremmes. Tolerance, frihed og demokrati kontra ortodoksi, og teologisk fundamentalistiske tanker – måske med begge dele sammenfattet i samme rum, således at de side om side kan trives og udfolde sig?

Det er min opfattelse, at den danske folkekirkes kirkerum idémæssigt og arkitek-

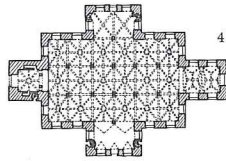

Torgau fyrstekapel indrettet under medvirken af Luther.

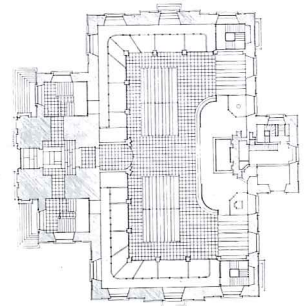
■ Torgau prince's chapel designed with the assistance of Martin Luther.

1st period. Dorotheas Chapel, Sønderborg Castle, 1570.

2nd period. Trinity Church, Kristiansstad, 1617.

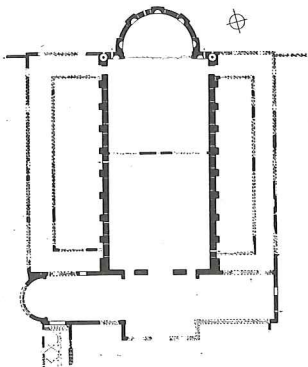

3rd period. Christians Church, Copenhagen, 1759.

tonisk er placeret et sted imellem de to yderpunkter Grundtvigskirken og Christianskirken.

Hver især er de kulminationen på en kirkebyggeperiode.

Christianskirken afslutter pietismens og oplysningstidens auditoriekirker, som opførtes i 1700-tallets første 60 år. Herfra stammer blandt andet den Reformerte Kirke fra 1689, Frederiksberg Slotskirke 1703, Garnisonskirken 1706, Frederiksberg Kirke 1734 og Vartov fra 1755. Kirker, som kan være inspireret af Joseph Futenbach's 1600-tals og af Leonhard Christian Sturms 1700-tals kirker.

Plan af aula-regia i Trier.

■ Plan of the aula-regia at Trier.

Disse kirker er centralrumskirker, næsten kvadratiske rum med en orientering på tværs af længdeaksen mod prædikestolen, som er anbragt over alteret. Placeringen er høremæssigt motiveret, og et klart funktionelt, arkitektonisk og idémæssigt svar på en kirke, hvor forkyndelse gennem prædiken er ligeså vigtig som alterfunktion og nadveren.

I Christianskirken kommer man ind fra nord, midt på langsiden. Der er parterre og gallerier i tre etager. Man ser således andre kirkegængeres ansigter, kan kontrollere om de er aktive og synger med,

eller om de lukker sig inde i logen med nedtrukne ruder.

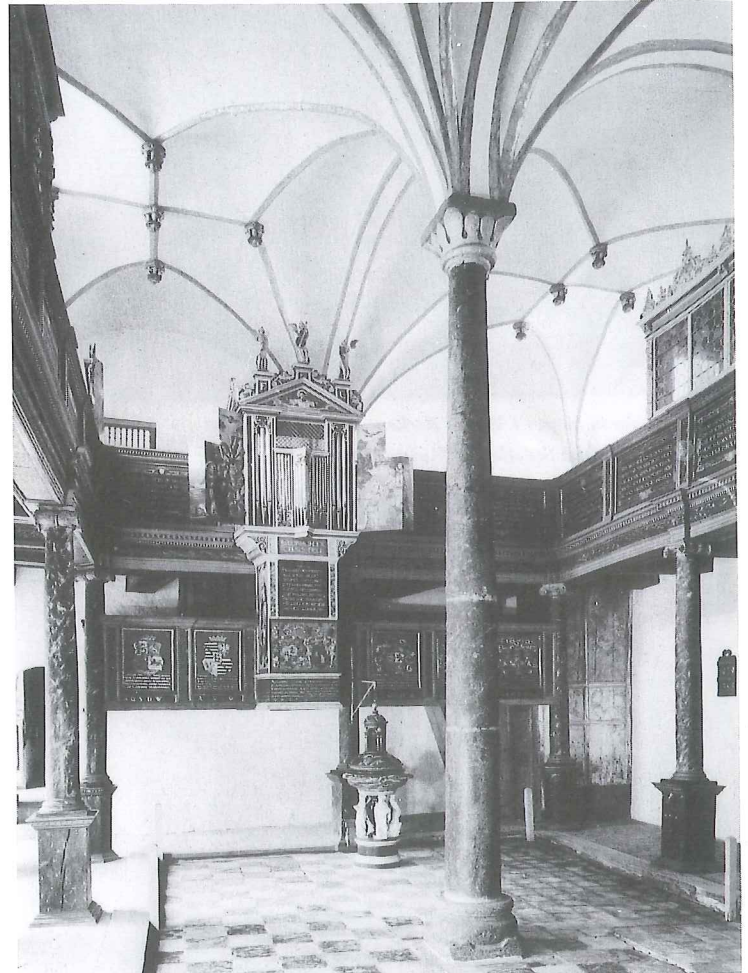
På det hævede podium midt på søndre langside står alteret. Ovenover er prædikestolen, og øverst orglet. Som type følges tyskeren Leonhard Chr. Sturms idealplan fra 1711. Den er dog ikke så yderliggående som de calvinistiske eller frikirkelige typer. Men arkitektonisk er den i slægt med teatret. Kort forinden, i 1748, opførte Eigtved Hofteatret. Tidstypisk rummer Christianskirken et pragtfuldt marmoreret barokinventar. I sin rumlige disposition indeholder den såvel teatret som den demokratiske forkyndelse. Teatrets drøm om at se og blive set, men også nærheden til forkyndelsen.

Det er ganske pudsigt, når man sammenligner Christianskirken med Grundtvigskirken at vide, at Grundtvig, efter at han i 1826 blev pålagt livsvarig censur, holdt sine aften gudstjenester og prædikener i Christianskirken for sin menighed. Han har sikkert befundet sig vel i denne ordets og teatrets kirke. Hvad ville han mon mene om den kirke, der senere blev sat som monument over ham selv?

Grundtvigskirken fremtræder som en enorm slutten på en periode fra 1870 til 1940, hvor mere end 100 kirker blev opført, og hvor man kopierede den danske middelalderlige landsbykirke, eller benyttede historiserende efterligninger af italienske eller græske oldkirker. Alle havde de før-reformatoriske forbillender, med kejserkult og katolsk messe.

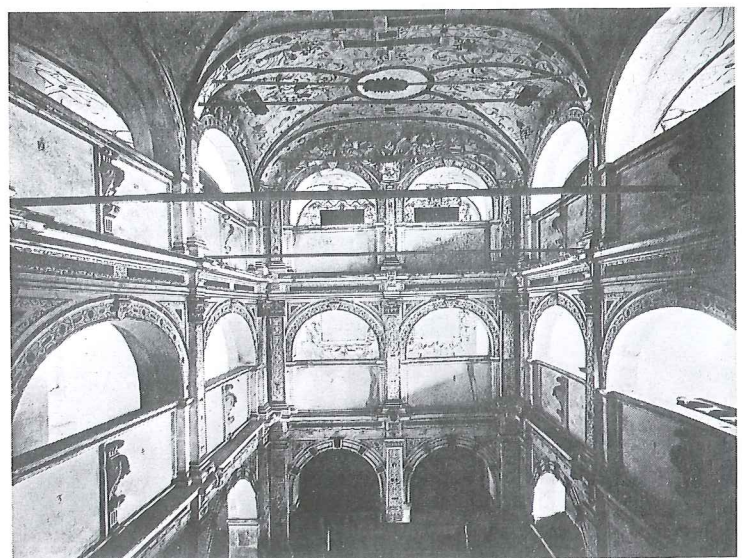
Således også Grundtvigskirken.

Her træder man ind i rummet gennem den monumentale indgang under det enor-

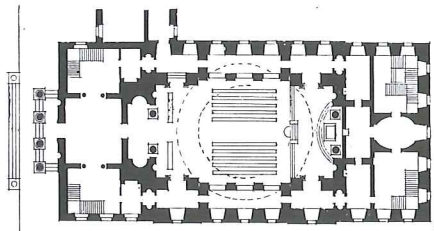
Dorotheas kapel på Sønderborg slot, 1570.

■ Dorothea's chapel at Sønderborg Castle, 1570.

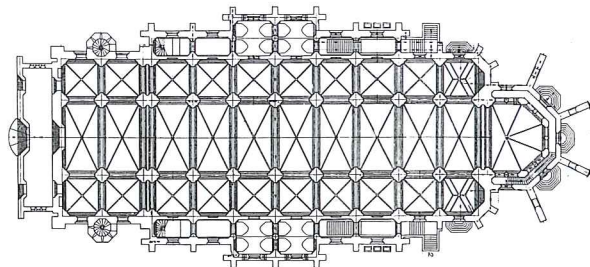

Kirkerummet på Wilhelmsburg i Schmalkalden, 1587-90.

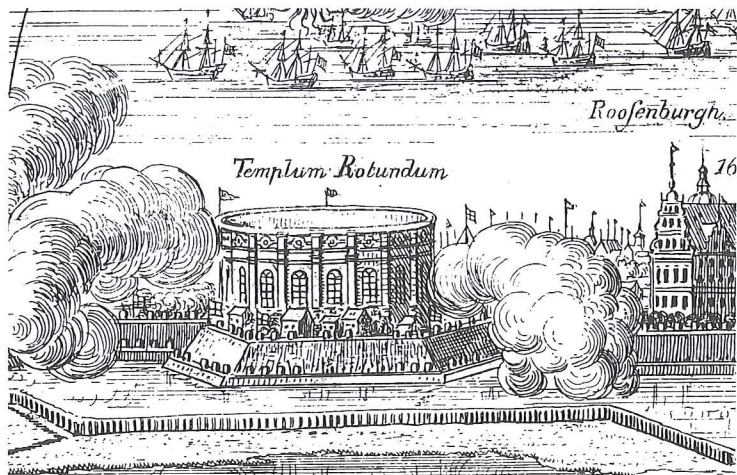
■ The church at Wilhelmsburg in Schmalkalden, 1587-90.

4th period. Christiansborg Palace Church, Copenhagen 1826.

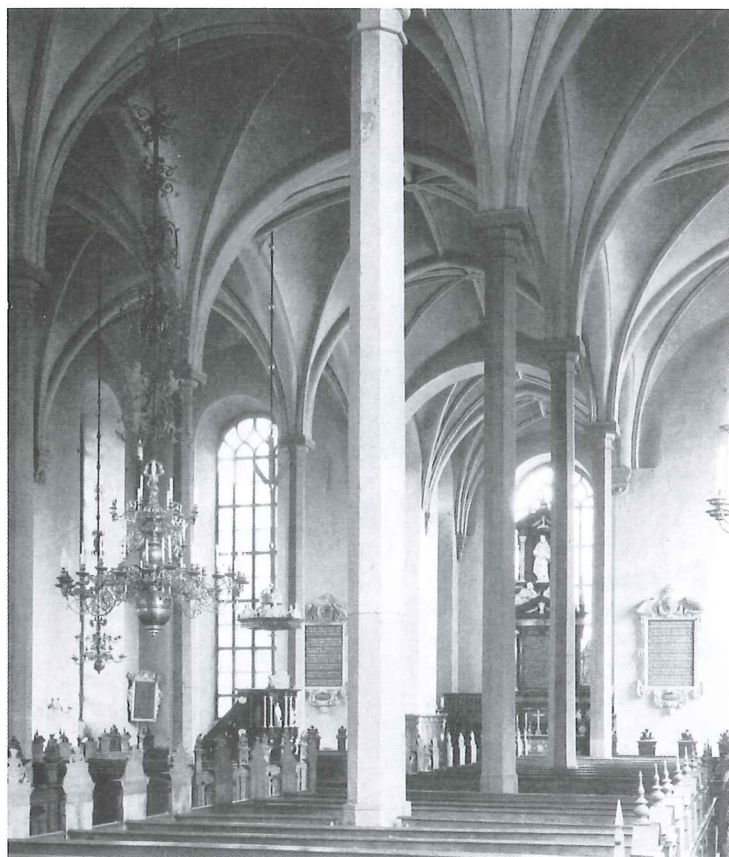
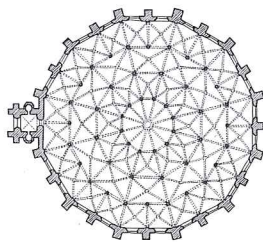

5th period. Grundtvigskirke, Copenhagen, 1921-40.

Skt. Anna Rotonda. Påbegyndt 1641, standset 1643, nedrevet 1668.

■ Saint Anna Rotonda, started 1641, stopped 1643, and torn down 1668.

Trefoldighedskirken, Kristianstad, 1618-28.

■ Trinity church in Kristianstad, 1618-28.

me dobbelttårn, og føres via rummets lange midtergang frem gennem kirken mod alteret. Til begge sider står hundredvis af stole i to kolonner. Der sidder man som en brik i det opmarcherede gæled, stirrende ind i nakken på den foran siddende, og alle i kirken har blikket rettet mod alteret.

Rummet er præget af en voldsom efterklang. Det er umuligt at høre og forstå præsten ved alteret, man har heller ikke mulighed for at se hans ansigt. Nødvendige højttalere understreger den sære fornemmelse af en gudstjeneste, arrangeret som gennem en maskine, eller som forhåndsindspillet, trimmet handling, hvor eventuelle menneskelige fejltagelser eller afvigelser er utænkelige.

Kirkens arkitektur er kolossalt stærkt virkende. Dimensionerne er overvældende, næsten knugende, men den lille, lyse og blide mursten blødgør. Materialekarakteren er os ikke fremmed i dag, og det giver nogen acceptfølelse.

Danmarks efterreformatoriske kirkebyggeri kan grupperes i fem karakteristiske byggeperioder. Christianskirken og Grundtvigskirken afslutter henholdsvis den tredje og den femte.

I den allerførste periode opførtes fyrsternes slotskapper bl.a. på Koldinghus og Sønderborg Slot. Det er kirkerum i slægt med tyske kapper (f.eks. Torgau og Schmalkalden, som Luther selv har medvirket til). Interessant er også, at Christian III førte en livlig korrespondance med den store reformator. Det er centralrumskirker med pulpiter langs siderne. I ydre ganske anonyme, kun

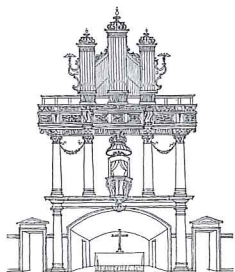
at ane ved de noget større vinduer i slottets profane bygningsanlæg.

Den anden periode indfinder sig med Christian IV's kirkebyggerier, som er mere højtidelige, men dog med indretninger, der for flere kirkers vedkommende er beslægtet med den første gruppe, slotskapperne, men samtidig i overensstemmelse med ortodoksien og opfattelsen af kongen som Guds statholder og administrator på jorden. Trefaldighetskirken i Kristiansstad er et smukt eksempel, og ligeledes projektet til den fantastiske St. Anna Rotunda i København, der desværre ikke blev fuldført.

Efter den allerede omtalte tredje med pietismens centralkirker, fulgte den fjerde periode påvirket af klassicismen. Det er C. F. Hansens kirker med udgangspunkt i Vor Frue Kirke og Christiansborg Slotskirke opført efter slottets brand i 1795. Her dominerer C. F. Hansens klassicistiske arkitektur-idealer helt, såvel i eksteriør som i interiør. Interessen for den antikke græsk/romerske arkitektur, det hedenske græske teostempel passer godt ind i tiden omkring 1800, der netop var meget antikristen. Det er på denne baggrund, at Grundtvig kort efter reagerer så stærkt.

Efter den femte periode, som afsluttedes med Grundtvigskirken, blev også i kirkebyggeriet påvirket af funktionalismen, men overfladisk. Indholdet er ikke forstået. Det er ofte blot katolske kirkebygninger i funktionalistisk antræk. Hvordan skal en nutidig dansk kirke være i interiør, indretningen og ydre?

Vi føler ikke trang til at op-

Futtenbachs »Normalkirke for fattige menigheder«, 1649.

■ Futtenbach's »Common church for the poor parish«, 1649.

stille faste regler. Dem vil tiden løbe fra, hvilket demonstreres bl.a. af de tyske Eisenach-bestemmelser, som kan have ligget til grund for det danske kirkebyggeri i 1800-tallets sidste del og 1900-tallets begyndelse. De virker forfærdeligt stive og forkerte i dag.

Derimod er det væsentligt, at man fordyber sig i det univers, som er udviklet over disse mange år, bliver klar over det ansvar man har som en del af en større helhed.

Men man kan ikke forholde sig neutralt. Som arkitekt må man vide, at rummet bærer et budskab, en stemning en følelse – og forsøg på at neutralisere rummet videregiver i stedet indifference, ligegyldighed.

Skulle man ønske noget, må det være at skabe et rum med den før-reformatoriske kirkes ro, ophøjethed, akustik og lys, kombineret med det efter-reformatoriske centralrums menneskelighed, optimisme og samvær. Rummet, formet som en velproportioneret arkitektonisk interiør-skulptur, men samtidig som en funktionsduelig ramme om de kirkelige handlinger. Et sted mellem Christianskirken og Grundtvigskirken – men nærmest den første.

Johannes Exner.

The building of a church

An important process in the creation of architecture, is the definition of the problem and the limits of the place. This includes the historical dimensions that determine the building in question, as a type. Temples and churches have thousands of years of historical development and traditions behind them that cannot

be overlooked when designing a new church. These traditions are both regionally and internationally defined.

In Denmark, the Reformation was not only a religious epoch but also one in terms of church building. In a somewhat provocative fashion, one can ascertain that the pagan, emperor worship temple, with an entrance at one end and a long central passage leading to an object of worship at the other end, far from suffices in the Lutheran-Evangelistic philosophy. As a form, this type of building is unsuitable for the spiritual attitudes of this religion. But quite understandably, it was this building type that formed the pattern for the extensive Danish, church building activity that took place during the middle ages.

Paradoxically, the most well-known Danish church built in this century is Grundtvigskirken (1921-40), a non-protestant church. This is an emperor worship type church and can hardly be said to be in the spirit of Grundtvig, the reformer.

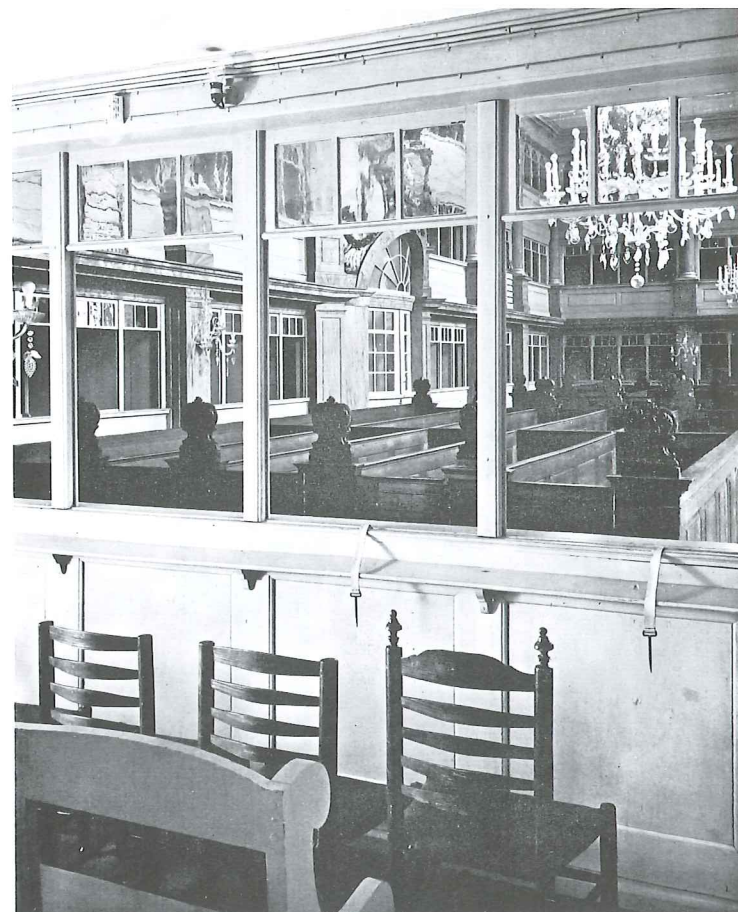
Ironically, Grundtvig preached in architect Nikolai Eigtved's auditorium church, Christianskirken in Christianshavn, Copenhagen. Despite its theatre, Christianskirke is much closer to Grundtvig's thought than the grand church that was dedicated to him.

These two churches, Grundtvigskirken and Christianskirken, are two diametrically opposite types of protestant church rooms.

It is our view, that the Danish folk church's place of worship, both in terms of philosophy and architectural expression, lies somewhere

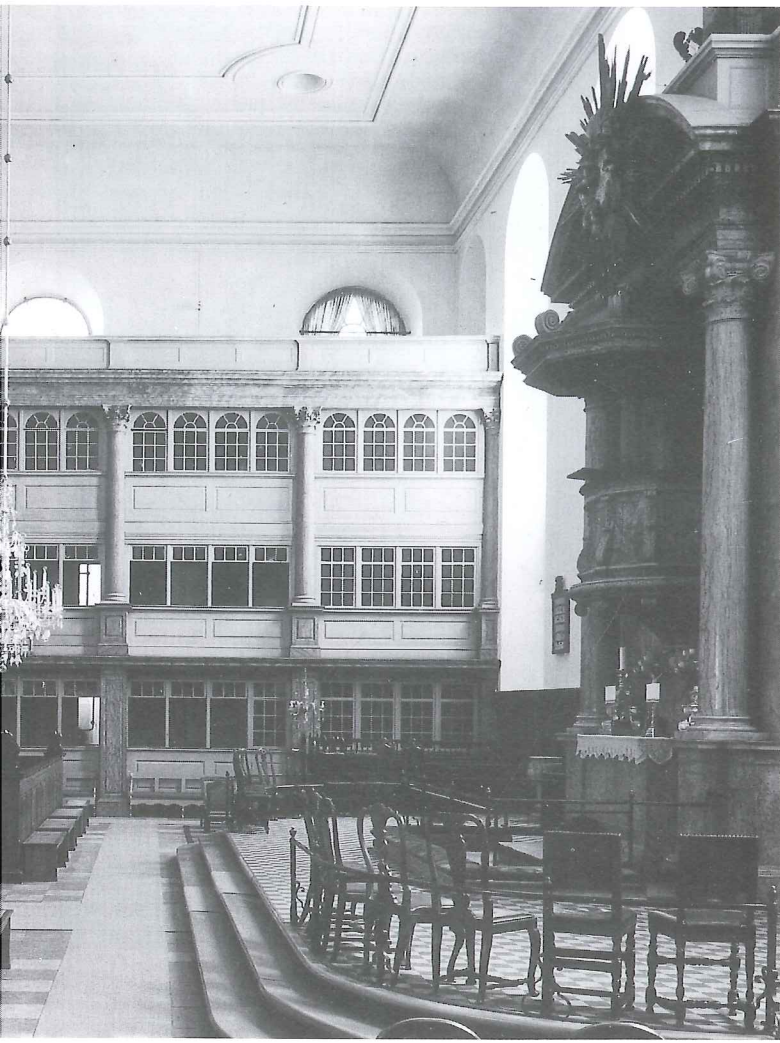

Christianskirken på Christianshavn er et fint eksempel på en auditoriekirke. Den stammer fra oplysningstiden.

Christianskirken set fra pulpiturloge i nord.

■ Christians Church seen from the northern gallery.

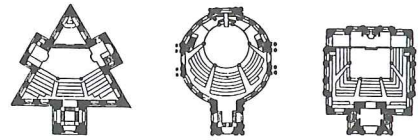

■ *Christianskirke on Christianshavn is a fine example of an auditorium church. It was built during the Age of Enlightenment.*

■ *Frederiksberg Kirke, prædikestolsalteret, 1734.*

■ *Frederiksberg Church, pulpit altar, 1734.*

Tre af Leonhard Sturms idealplaner, 1711.

■ *Three of Leonhard Sturm's ideal plans, 1711.*

between these two extremes. Each of these churches represents the culmination of a period in church building history.

Christianskirke marked the end of the auditorium churches of Evangelism and the Age of Enlightenment, which were built during the first sixty years of the 18th century.

These churches, with their central spaces, had almost square rooms with an orientation across the longitudinal axis toward the pulpit, which was located over the altar. This placement was chosen for acoustical reasons and is a clear conceptual, architectural and functional solution for a church in which worship by way of the sermon is just as important as the alter functions and the Sacrament.

In its spatial disposition, Christianskirke contains a theatre as well as the democratic church service.

Grundtvigskirke appears as an enormous keystone in a period from 1870 until 1940, during which more than 100 churches were built in Denmark. All possessed the pre-Reformistic ideal: Emperor worship and the Catholic Mass. This was also very true at Grundtvigskirke.

These two churches mark the culmination of two of the five great church building periods in Denmark after the Reformation in 1536.

The first were the palace chapels of the princes, such as Christian III's chapel at Koldinghus, and at Sønderborg Castle. These churches were related to certain German chapels, Torgau and Schmalkalden, which Luther was involved with.

The second period, around 1600, was characterized by

King Christian IV's church buildings. Though more ceremonial, they are related to the first group, the palace chapels.

The fourth period, which followed the central churches of the Evangelism, was influenced by classicism. Examples of this, are architect C. F. Hansen's churches, Vor Frue Kirke and the Christiansborg Palace Church. Here one finds a Graeco-Roman architecture with roots in the pagan Theo temple, quite in keeping the anti-Christian attitudes of the time. It was this background that N. F. S. Grundtvig also reacted so strongly, shortly after.

But what should the architecture of the church of today express?

We do not feel the need to draw up a set of rules, as we would most certainly begin to break them. But we feel that it is extremely vital for an architect to go in depth with that universe, developed throughout these many years, and view his work as a part of the great historical whole.

As an architect, one cannot remain neutral. One must know that space bears a message, an atmosphere or a feeling. An attempt to overlook this or to neutralize space will lead to an indifference. A lack of an attitude is also an attitude.

We seek to combine space and form in a well-proportioned architectural interior, a sculpture that at the same time forms a functional framework around the ceremonies.

A place somewhere between Christianskirke and Grundtvigskirke, perhaps closest to the former.

Johannes Exner

Der Bau einer Kirche

Es ist bei der Entstehung aller Architektur wesentlich, die Bindungen des Ortes und der Aufgabe zu finden. Das betrifft auch die historische Dimension, da jedes Gebäude als Typ Teil der geschichtlichen Entwicklung ist. Grundlage von Kulthäusern und Kirchen ist eine jahrtausendlang Entwicklung und Tradition, die man nicht unbeachtet lassen kann, wenn eine neue Kirche erstellt werden soll.

In Dänemark brachte die Reformation entscheidende Änderungen mit sich, auch

Grundtvigs kirke, prædikestolen.
■ Grundtvigskirke, pulpit.

im Kirchenbau. Man kann etwas provozierend behaupten, dass das heidnische polare Kaiserkultgebäude mit einem langen Mittelgang und mit dem Anbetungsobjekt am anderen Ende bei weitem nicht den lutherisch-evangelischen Gedanken deckt. Als Form ist ein solches Gebäude für den geistigen Inhalt dieser kirchlichen Richtung ungeeignet. Aber es ist verständlich, dass dieser Gebäudetyp als Muster für den umfangreichen Kirchenbau im dänischen Hochmittelalter diente.

Eigenartigerweise ist jedoch eine der bekanntesten dänischen Kirchen aus neuerer Zeit, die Grundtvig-Kirche (1921-40) eine solche nicht-protestantisch wirkende Kirche. Sie ist ein Kaiserkultbau, sie würde kaum dem Geist des Reformators Grundtvig entsprochen haben.

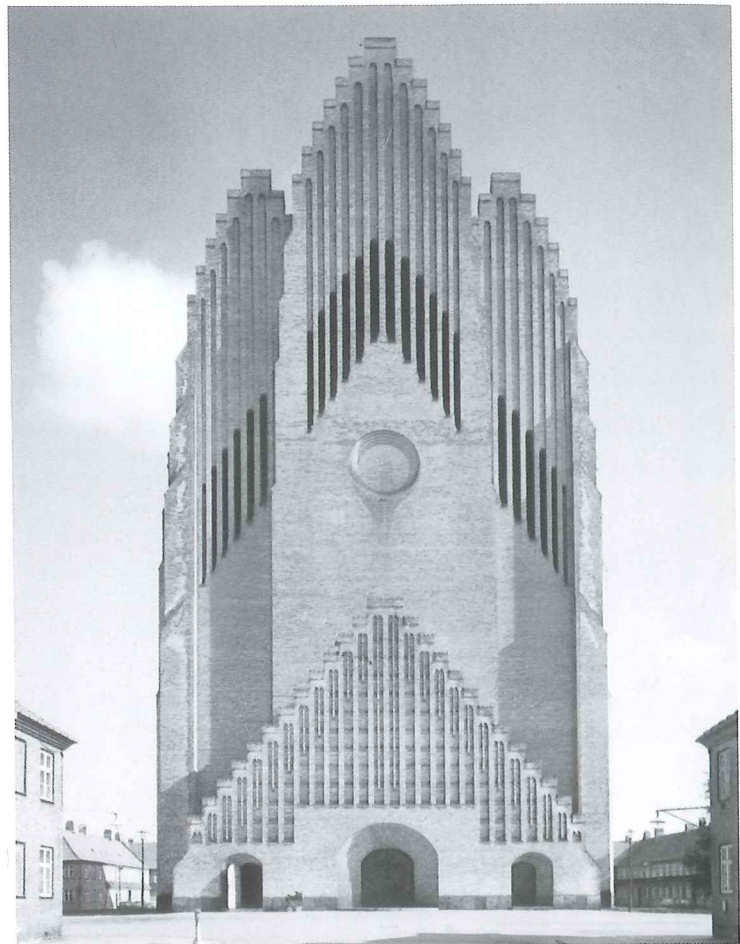
Grundtvig selbst predigte in der Christianskirke auf Christianshavn. Und trotz ihrer Theaterform steht die Christianskirke dem Gedanken Grundtvigs viel näher, als die Kirche, die man ihm zu Ehren erbaut hat.

Diese beiden Kirchen, die Grundtvig-Kirche und die Christianskirke können als extreme Beispiele von diametral entgegengesetzten, protestantischen Kirchenräumen aufgefasst werden.

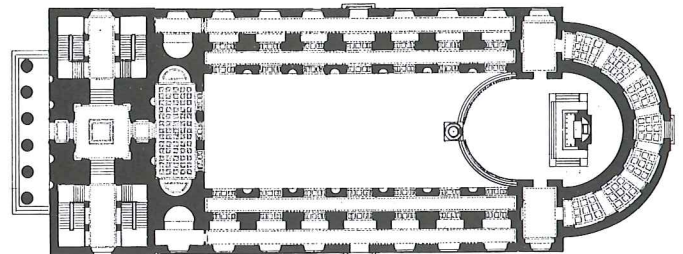
Es ist unsere Auffassung, dass der Kultraum der dänischen Volkskirche ideemässig und architektonisch zwischen diesen beiden äussersten Punkten liegt. Jede dieser beiden Kirchen stellt die Kulmination einer Kirchenbauperiode dar. Mit der Christianskirke ist die Zeit des Pietismus und der Auditoriumskirche der Aufklärungszeit der ersten 60 Jahre des 18. Jahrhunderts zu Ende.

Diese Kirchen sind Zentralraumkirchen und haben einen fast quadratischen Raum mit Orientierung quer zur Längsachse zur Kanzel hin, die über dem Altar angebracht ist. Diese Lage ist akustisch motiviert und zugleich klarer ideemässiger Ausdruck einer Kirche, in der die Verkündigung durch die Predigt ebenso wichtig ist, wie das Abendmahl.

In ihrer räumlichen Disposition enthält sie ebenso

Grundtvigs kirke tegnet af P. V. Jensen-Klint, 1921-40.
■ Grundtvigskirke, designed by P. V. Jensen-Klint, 1921-40.

Vor Frue Kirke 1:1000.
■ Vor frue Chruch, 1:1000.

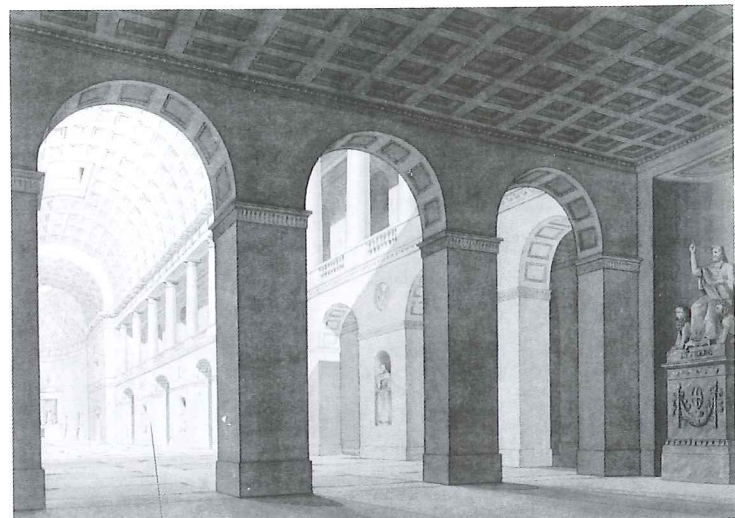
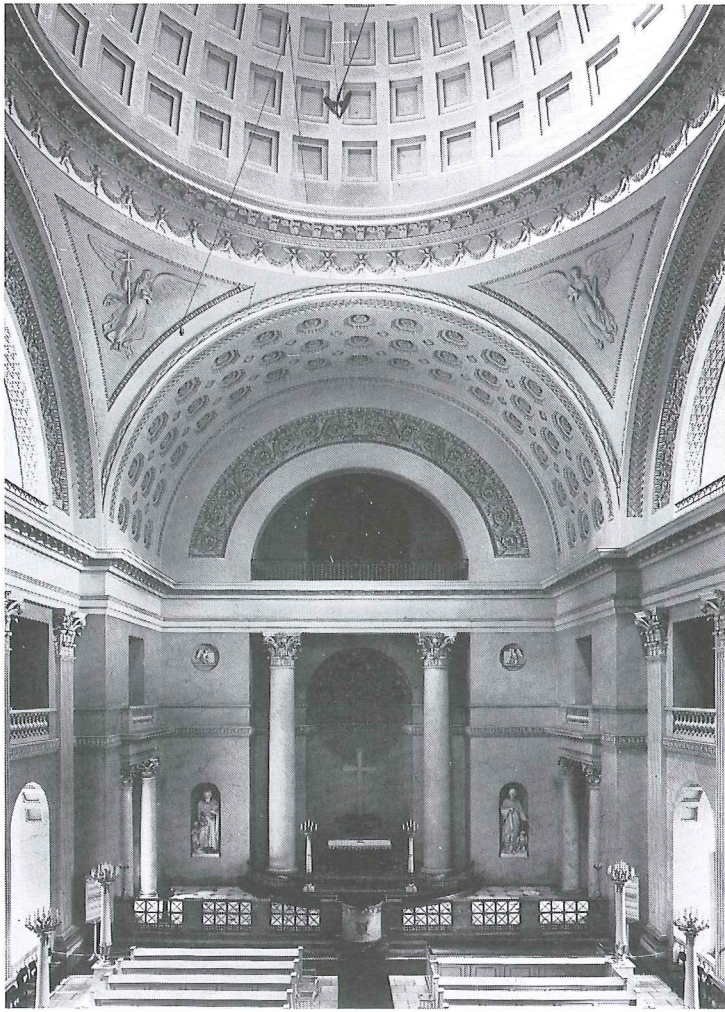

Illustration af Vor Frue Kirkes tempelfront i et kobberstik af C. F. Hansen.
■ Vor Frue Church, illustration of temple front by C. F. Hansen.

Grundtvigs kirke, interiør.
 ■ Grundtvigskirke, interior.

Christiansborg Slotskirke er ombygget af C. F. Hansen 1811–22.
 ■ Christiansborg Palace Church was rebuilt by C. F. Hansen between 1811–1822.

Theater wie auch demokratische Verkündung.

Die Grundtvig-Kirche bildet einen gewichtigen Schlussstein der Periode von 1870-1940, in der in Dänemark mehr als 100 Kirchen erstellt wurden. Sie hatten alle vor-reformatorische Vorbilder: Kaiserkult und katholische Messe.

Das gilt auch – und in ausgesprochenem Grade – für die Grundtvig-Kirche.

Hier betritt man durch den monumentalen Eingang des gewaltigen Doppelturmes den Raum und wird auf dem Mittelgang zum Altar geführt. Zu beiden Seiten stehen Hunderte von Stühlen in zwei Kolonnen. Man sitzt wie ein Glied in einer aufmarchierten Kolonne und starrt auf den Nacken des Vordermanns. Alle haben den Blick auf den Altar gerichtet.

Diese beiden Gebäude stellen die Kulmination der fünf grossen Kirchenbauperioden in Dänemark seit der Reformation im Jahre 1536 dar. Die erste Periode umfasste die Schlosskapellen der Fürsten u.a. die Kapelle Christian des III auf Koldinghus und die Kapelle auf dem Schloss in Sønderborg. Es sind Kirchenräume, die mit deutschen Kapellen verwandt sind (Torgau und Schmalkalden z.B.)

Die zweite Periode beginnt um 1600 mit den Kirchenbauten von König Christian IV. Sie sind feierlicher, aber mit der ersten Gruppe, den Schlosskapellen verwandt.

Die vierte Periode, die den Zentralkirchen des Pietismus folgte, ist vom Klassizismus beeinflusst. Es ist eine griechisch/römische Architektur mit Wurzeln im heidnischen Theotempel, und ganz in

Übereinstimmung mit den antichristlichen Strömungen der Zeit. Das war der Hintergrund gegen den N. F. S. Grundtvig etwas später so scharf reagierte.

Aber wie soll eine neuzeitliche Kirche gestaltet werden. Wir haben nicht die Absicht, feste Regeln aufzustellen. Die Zeit würde schnell solche Regeln veralten lassen. Aber wir möchten darauf hinweisen, dass es für den Architekten wesentlich ist, sich in das Univers zu vertiefen, das in diesen vielen Jahren entwickelt worden ist, und zu begreifen, dass sein Werk ein Teil dieses grossen historischen Ganzen ist.

Man kann sich als Architekt nicht neutral verhalten. Man muss wissen, dass der Raum eine Botschaft, eine Stimmung oder ein Gefühl in sich birgt. Versuche, dies zu übersehen oder den Raum zu neutralisieren würden zu Gleichgültigkeit führen.

Wir wünschen die Ruhe, Erhabenheit, Akustik und das Licht der vor-reformatorischen Kirche mit der Menschlichkeit, dem Optimismus und dem Gefühl der Zusammengehörigkeit des Zentralraums der nach-reformatorischen Kirche zu kombinieren. Der Raum und die Form sollen als eine wohlproportionierte, architektonische Innenraumsulptur erscheinen, die zugleich einen funktionstauglichen Rahmen um die kirchlichen Handlungen bildet.

Wir suchen eine Situation zwischen Christianskirche und Grundtvig-Kirche, und eher näher der Christianskirche.

Johs. Exner